

family concerning the formation of the national-patriotic education of the younger generation are presented.

Tags: spirituality, value, spiritual values, value orientations, patriotism, patriotic upbringing, national education, family, junior school age, folk pedagogy, traditions, customs.

УДК 355.097.2

Мирошніченко Н.О., Сторожук М.Б.

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ

У статті розкрито та обґрунтовано поняття «волонтерство», «волонтерська діяльність», «милосердя», «благодійництво». Розкрито історичні аспекти розвитку та становлення волонтерства в Україні. Визначено специфіку волонтерського руху в Україні яка полягає у тому, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є студентська молодь. У даній статті проаналізовано наукові доробки науковців у сфері волонтерської діяльності. Авторами подано та проаналізовано законодавчу базу у сфері волонтерської діяльності. Досліджено та проаналізовано досвід перших меценатів на теренах України.

Ключові слова: волонтерство, милосердя, благодійництво, волонтерські центри, добровольці, волонтерський рух.

Для України волонтерство – явище не нове, милосердя, співчуття, благодійність, властиві нашому народу. Приклади благодійної діяльності на теренах України можна знайти в історії ще за часів Київської Русі і навіть набагато раніше. Протягом століть благодійна допомога видозмінювалась разом із плином історичних подій, пройшовши шлях від суто церковної до світської. Наразі благодійна діяльність в Україні переживає новий етап розвитку. З'являються та розвиваються різні форми благодійної діяльності, не властиві періоду радянської доби. Зокрема, із прийняттям незалежності України розпочався бурхливий розвиток руху волонтерської діяльності – однієї з форм благодійності.

Особливістю волонтерського руху в Україні є те, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є студентська молодь. Участь соціально активних молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити особистий внесок у розв'язанні соціальних проблем, випробувати свої можливості, приймаючи участь у проектах і програмах соціально-педагогічної спрямованості.

Необхідно відзначити, що питання виховання соціальної активності особистості завжди були в центрі уваги педагогів. Затребувані сьогодні ідеї про виховання громадської активності підростаючих поколінь ми знаходимо в працях А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького. Сучасні теоретико-

методологічні підходи до розвитку соціальної активності молоді отримали обґрунтування в роботах Т. Веретенко, Б. Вульфова, Р. Литвак.

Окремі аспекти діяльності волонтерів розкриті у працях вітчизняних науковців. Так, у роботах І. Зверєвої, Г. Лактіонової, С. Савченка, С. Харченка обґрунтовано роль волонтерства як складової соціально-педагогічної роботи з молоддю. У дослідженнях О. Безпалько, Р. Вайноли, Н. Заверико, А. Капської, В. Петровича розкриті технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності. Особливості роботи волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді висвітлено у роботах О. Кузьменка, Н. Романової, С. Толстоухової. У працях Ю. Поліщука волонтерство обґрунтовано як складова соціально-педагогічної діяльності молодіжних організацій. З. Бондаренко вивчала технології організації волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. Умови забезпечення соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп досліджувала Т. Лях. Питання менеджменту волонтерського руху вивчали вітчизняні науковці Т. Журавель, Т. Спіріна, Н. Тимошенко.

Аналіз багаторічного досвіду волонтерства подано у працях зарубіжних авторів, зокрема, Г. Каскеллі, Р. Кроу, Б. Левайн, Р. Лінча, С. Маккарлі, М. Мерріл, К. Навартнам, М. Нуланд.

Мета даної статті полягає у визначенні понять «волонтерство», «волонтерська діяльність», «волонтер», «благодійність»; висвітленні нормативно-правової бази, яка регулює волонтерську та благодійницьку діяльність і забезпечує її розвиток та популяризацію.

В історії кожної країни є явища, події та постаті, які сприяли розвитку та ствердженню моральних цінностей, таких, як милосердя, благодійність, меценатство та волонтерство. Усі ці поняття дуже близькі за змістом, тому їх часто розглядають «як синонімічні й тотожні, оскільки в їхній основі лежить родове поняття «допомога». Проте, кожний з означених термінів має змістові особливості» [3, с. 7].

Український науковець С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику зазначає: «милосердя – це один із істотних виявів гуманності. У понятті «милосердя» поєдналися духовно-емоційний (переживання чужої біди як своєї) і конкретно-практичний (прагнення до реальної допомоги) аспекти. Без першого аспекту милосердя перетворюється в філантропію, без другого – обмежується сентиментальністю» [4, с. 207].

Милосердя тісно пов'язане з меценатством, благодійністю та волонтерством.

Термін «*благодійність*» з'явився у світовій культурі та в Україні лише у XVIII ст. До появи цього терміну в Європі використовували похідні з латини «*caritas*» (любов, повага, милосердя) та древньогрецької „*philantropos*”, що буквально значить люблю (*phileo*) + людину (*antropos*).

За В. Далем «*благодійність*» тлумачиться як «властивість, якість добродійника. Добродійник (про людину): схильна до добродійництва, готова робити добро, допомагати бідним; (про установу, заклад) організований для допомоги немічним, хворим, бідним або заради опіки над ними» [6, с. 94].

Милосердя та благодійність властиві українському народу, з найдавніших часів благодійністю на теренах сучасної України займалися князі, про що свідчать численні факти, зафіксовані задовго до прийняття русичами християнства. Найдавніші акти благодійності зустрічаються в угодах із греками про викуп русичів з полону за рахунок казни ще за князів Олега та Ігоря.

Розквіт благодійності пов'язаний з прийняттям християнства на Русі (988 р.). Тому цілком закономірно, що з його утвердженням та заснуванням відповідної церковної організації поширилося цілеспрямоване опікування знедолених та немічних. Релігія стала рушійною силою розвитку благодійності, яка визначається нормою християнської моралі та втіленням чеснот її представників. З плином часу змінювалися форми служіння, але незмінною залишалася суть: дієва любов до ближнього.

За тих часів церкви та монастирі стали центрами соціальної допомоги та безкорисливої підтримки знедолених і немічних, забезпечуючи нужденних грошима та харчами, лікуючи хворих та навчаючи бідних і сиріт.

За князя Володимира «Червоне Сонечко» вийшов Церковний Статут (996 р.), який покладав на духовенство опіку над хворими, інвалідами, жебраками й іншими соціально незахищеними категоріями населення, визначивши «десятину на утримання монастирів, храмів і лікарень та притулків, що створювались при них. Десятину сплачували князі та інші заможні люди, на бідних цей обов'язок не розповсюджувався. Князь Володимир створив за власні кошти училище для дітей «знатних, середніх та бідних». За часи його правління виникли перші богадільні – найдавніший (загальний) тип добродійних закладів, де знаходили притулок та харчування усі категорії нужденних» [9, с.143].

Продовжувачем благодійних справ свого батька Володимира, включаючи допомогу та підтримку знедолених, був князь Ярослав Мудрий. Він за власні кошти побудував у Новгороді сирітське училище, усіляко сприяв розповсюдженню християнства, розвитку просвіти. Книги, перекладені з грецької мови за його сприяння, були передані до бібліотеки побудованого ним Софійського собору для загального користування. Він став автором першого письмового руського зводу законів – «Руської правди», що складався з 37 розділів і, «крім статей щодо кримінальної відповідальності, мав статті соціального спрямування» [5, с.18].

Онук Ярослава Мудрого, Володимир II Мономах залишив після себе «Повчання» – своєрідне звернення до своїх дітей. Він наказував суворо дотримуватися правосуддя, не вбивати ні того, хто правий, ні того, хто винний, нагодувати та напоїти бідного, шанувати гостя, незважаючи на його соціальний статус, радив поважати людей похилого віку як батьків, любити їх.

Усі наступні покоління князів підтримували традиції благодійності та милосердя, починаючи від створення богаділень, турботи про бідних та полонених, закінчуючи повною роздачею майна, монастирям і церквам, бідним, вдовам та мандрівникам, як це зробив великий князь Ростислав Мстиславович.

До останньої чверті XVIII ст. взаємовідносини влади та суспільства із соціальними групами, що потребували допомоги, регулювалися майже винятково

традиціями церковного милосердя, етикою певних соціальних груп та селянських громад. Так, О. Безпалько зазначає, що «тривалий час сільська громада була своєрідним соціальним інститутом підтримки незахищених верств населення, діяльність якого базувалася на традиціях милосердя та колективного співжиття, притаманних ментальності українців» [2, с. 22].

Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо сиріт, вдів, старців та немічних. Створювалися притулки, сирітські ради, збиралися пожертви, організовувалися для безкоштовної допомоги добровільні групи переважно з числа молоді. Тут ми знаходимо першу згадку про роботу молодіжних волонтерських груп, хоча про волонтерство в цей час ще ніхто не говорив [7].

З кінця XVIII ст. благодійність в Україні поступово видозмінюється від церковно-громадської до державно-громадської. Під керівництвом держави, яка визнала власну соціальну відповідальність, починають організовуватися форми утримування окремих соціально незахищених груп людей, змінюються традиції громадської благодійності. Простір для громадської ініціативи значно розширився зі створенням земських та міських органів самоврядування, до сфери компетенції яких передавалися обов'язки щодо опіки соціально незахищених громадян у межах своїх територій.

Перші вітчизняні добровольці – «Червоний Хрест», організований добровільний запис в сестри милосердя для шпиталю і лікарень для хворих. Перед Першою Світовою Війною Велика княгиня Єлизавети Федорівна за власний кошт створила Марфо-Маріїнський притулок у Москві. Не тільки під час війни, а й у період революції сестри підбирали на вулицях поранених і лікували їх, годували голодних.

Влада високо цінувала зусилля благодійників як додаткове джерело фінансування державних завдань, стимулюючи цей процес відповідними атрибутами. За суттєві пожертвування благодійники отримували звання, чини, посади, нагороджувалися орденами, входили до штату Імператорського людинолюбного товариства та інших високопоставлених товариств [1].

В Україні на початку XX ст. статус найбільшого благодійного центру мав Київ, де громадська благодійність набула значних розмірів, а її вплив був відчутний у багатьох сферах життя міста. Наприклад, у 1913 році тут налічувалося 86 благодійних організацій і товариств, з яких 47 надавали допомогу бідним, малолітнім та людям похилого віку, 15 – скаліченим і хворим, а 24 – незаможним учням та студентам. Поряд з цим, заможні громадяни, серед яких виділялися родини Терещенків, Бродських, Попових, Симеренків, Демидових тощо, протягом другої половини XIX – початку XX ст. засновували за власні кошти лікарні, притулки, церкви, гімназії та училища, дитячі садки, споруджували церкви, фінансували роботу культурно-мистецьких закладів [2].

Наприкінці XIX – початку XX ст. благодійність переживала період розквіту, оскільки, після Жовтневої революції благодійність була визнана соціальним явищем класового, перш за все буржуазного, суспільства. З початком нав'язаної атеїстичної ідеології добродійна діяльність була визнана непотрібною, її замінила державна система охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Вже у другій половині ХХ ст. ставлення до благодійності та добровільної допомоги пом'якшилося. Але благодійність зводилася лише до матеріальної допомоги, а праця добровольців мала яскраве політичне забарвлення [7].

За часів функціонування СРСР, до складу якого входила Україна, коли благо держави ставилось вище блага окремої людини, поняття добровольця мало яскраво виражене ідейно-патріотичне забарвлення: так називали людину, яка добровільно давала згоду служити інтересам не окремих громадян, а партії, комуністичній ідеї, соціалістичній державі. В цей час поняття радянської людини, як громадянина, передбачало наявність у неї суспільного навантаження, зокрема, це стосувалося пенсіонерів, комсомольців та комуністів, яке здійснювалося у формах шефства старших школярів над молодшими, шефства студентів і робітників над школярами; наставництва над важковиховуваними, шефства молоді над «педагогічно занедбаними» дітьми та підлітками, шефства членів професійних спілок над сім'ями «групи ризику»; відвідування хворих, надання допомоги школярам і студентам, які не встигали у навчанні, наставництва досвідчених працівників над молодими робітниками, участі в суботниках, у роботі оперативних комсомольських загонів, добровільної народної дружини, членстві у «тимурівських» загонах, добровільних народних дружинах [3; 8]. Із розпадом Радянського Союзу усі вищезазначені форми добровільної безоплатної допомоги були на деякий час припинені.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. розпочинається відродження благодійності. Після набуття Україною статусу незалежної, демократичної держави, благодійність в ній почала розглядатись як приватна та добровільна справа конкретної людини.

Саме з цього часу в Україні, паралельно із виникненням перших соціальних служб та діяльністю громадських організацій, зароджується та активно розвивається волонтерський рух. З поступовим розвитком мережі центрів соціальних служб для молоді і браком професійних кадрів виникла необхідність у залученні соціально активних громадян до соціальної роботи – волонтерів.

У цей період починають видаватися нормативно-правові акти «щодо підтримки та розвитку волонтерського руху, зокрема у Законах України: «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (від 21.06.2001р., № 2558 - III), «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003р., № 966 - IV) добровільна праця волонтерів визнається необхідною та суспільно корисною. 23 квітня 2003 року Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху» (23.04.2003р., № 255). А у квітні 2011 року набрав чинності Закон України «Про волонтерську діяльність» (№ 3236 – VI, 19.04.2011)» [8, с. 19].

Сьогодні в Україні зароджується громадянське суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму. Формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому особливої ваги набуває громадський рух. Про те, що цей процес розпочався і триває, не зважаючи на труднощі, свідчить поява сучасних недержавних організацій, кількість яких сягнула понад 20 тисяч. Однак, лише незначна частина цих організацій працює з волонтерами.

Однією з перших таких організацій був Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», заснований на початку 1995 року та юридично зареєстрований 1998 року (зареєстровано Міністерством юстиції України 16 грудня 1998 року, рішення № 1104).

Основними завданнями Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» є: сприяння розвитку волонтерського руху в Україні; - здійснення та захист прав і свобод, задоволення соціальних та культурних інтересів громадян – членів Центру; сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні; створення умов для саморозвитку членів Центру як особистостей, членів суспільства, громадян України; - вивчення та обробка кращого міжнародного та вітчизняного досвіду з питань волонтерського руху; визначення засад волонтерського руху в Україні, участь у розробці нормативно-законодавчої бази з цього питання [7].

Зараз волонтерською допомогою користуються майже всі державні соціальні установи та неурядові організації.

Проте особливість волонтерського руху в Україні полягає в тому, що найбільш чисельною групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є студентська молодь, а діяльність, яку вони здійснюють, переважно має соціально-педагогічний характер.

Участь молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити власний внесок у розв'язання соціальних проблем, самореалізації через ініціювання проектів і програм соціально-педагогічної спрямованості. Студентів-волонтерів насамперед цікавлять професійні проблеми. Вони можуть бути як формального (одержання заліку, проходження практики), так і реального характеру (набуття фахових знань з майбутньої спеціальності, напрацювання навичок спілкування з клієнтами). Для них є важливим спілкування з професіоналами з обраної спеціальності, знайомство з новими методиками і технологіями, все, що може їм допомогти стати у майбутньому висококваліфікованими фахівцями і працевлаштуватися у нових соціальних умовах.

Студентів-волонтерів цікавлять здебільшого ті напрями й форми соціальної роботи, які безпосередньо пов'язані з майбутньою професією. Вони надають перевагу індивідуальній роботі або роботі в невеликих групах. Практика засвідчує, що волонтери-студенти є реальним кадровим потенціалом.

На місцевому рівні в 90-х рр. ХХ ст. створювались умови для активного розвитку волонтерства. Зокрема у 1998 році наказом № 223 від 6 лютого було впроваджено Розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про підтримку добровільної волонтерської суспільно корисної діяльності молоді м. Києва у соціальній сфері». Подібні розпорядження існують у більшості міст України [7].

На всеукраїнському рівні запроваджуються щорічні конкурси, спрямовані на визнання праці добровольців та відзначення найкращого досвіду волонтерської діяльності. Державний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з 2001 року проводить конкурс під назвою: «Волонтер року», де відзначають добровільних помічників працівників цієї мережі. Серед громадських організацій слід відзначити подібний конкурс, ініційований Центром волонтеріату «Добра

воля». Благодійний фонд Центр волонтеріату «Добра Воля», заснований у 1998 році, є недержавною, неприбутковою організацією, місія якої – сприяти активізації громадської діяльності шляхом розвитку волонтерського руху, спрямованого на якнайширше залучення населення до суспільно корисної роботи на добровільних засадах у благодійних, громадських, державних та бізнесових організаціях для допомоги у розв'язанні проблем суспільства.

Головні завдання центру волонтеріату: популяризація волонтерського руху в Україні, розвиток корпоративного волонтерства, підготовка якомога більшої кількості організацій, які навчаються залучати та утримувати волонтерів, поєднання волонтерів, які хочуть віддавати частину свого часу на користь суспільству, та організацій, які шукають волонтерів.

Центр волонтеріату «Добра воля» реалізує проекти, спрямовані на активізацію громад, проводить тренінги та консультації з питань розробки та керування волонтерськими програмами, займається пошуком, навчанням та розміщенням волонтерів у громадських та державних організаціях, організовує міжнародні обміни між волонтерами з України та інших країн, видає підручники, що висвітлюють різні аспекти волонтерства [4].

На даний час волонтерська діяльність є досить поширеним напрямом роботи, зокрема, активно працює Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», який реалізовує програми декілька значних програм, а саме: підготовка організаторів волонтерських груп (за підтримки фонду сприяння демократії Посольства США в Україні); профілактика віл та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, що перебувають у пенітенціарній системі; відпрацювання системи надання послуг з профілактики віл підліткам груп ризику (за підтримки представництва ЮНІСЕФ в Україні та Євросоюзу); попередження конфліктів та злочинів на ґрунті ненависті та формування толерантності у взаєминах в середовищі підлітків та молоді.

Враховуючи вище викладне, можна зробити висновок, що передумовою розвитку волонтерства в Україні передусім стало прийняття християнства на Русі. Це сприяло подальшому розвитку милосердя та благодійності, притаманних українському народу. З його утвердженням та заснуванням відповідної церковної організації поширилося цілеспрямоване опікування знедолених та немічних. Релігія стала рушійною силою розвитку благодійності, яка визначається нормою християнської моралі та втіленням чеснот її представників. З плином часу змінювалися форми служіння, але незмінною залишалася суть: дієва любов до ближнього.

Використана література:

1. *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс з дистанційного навчання) / А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Заг. ред. А.Й.Капської. – К.: 2002. – 164 с.*

2. *Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей : метод. реком. до проведення тренінгових занять / О. В. Безпалько, С. В. Едель. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 32 с.*

3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Громадські об'єднання в Україні : навч. посіб. / [В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін та ін.] ; за ред. В. М. Бесчастного. — К. : Знання, 2007. — 415 с.
6. Діяльність студентських волонтерських груп [Електронний ресурс] / Міжнародний благодійний фонд „Карітас України”. – Режим доступу: <http://www.caritas-ua.org/index.php>
7. «Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні»». – К., 2015. – 32 с.
8. Лях Т. Л. Методика організації волонтерських груп : навч. посіб. / Тетяна Леонідівна Лях. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 160 с.
9. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник / За ред. Т.Л. Лях; авт.-кол.: З.П. Бондаренко, Т.В. Журавель, Т.Л. Лях та ін. - К.: Версо-04, 2012. - 288 с.
10. Назарук В. Створення та керування волонтерською програмою / Василь Назарук. – К.: Благодійний фонд «Центр волонтеріату «Добра воля», 2001. – 70с.
11. Підготовка волонтерів до соціальної роботи: Навчально-методичний посібник / За ред. А.Й. Капської. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 152 с.

МИРОШНИЧЕНКО НАТАЛИЯ АЛЕКСАНДРОВНА, СТОРОЖУК МАРИЯ БОГДАНОВНА. Генезис развития волонтерского движения.

В статье раскрыто и обосновано понятие «волонтерство», «волонтерская деятельность», «милосердие», «благотворительность». Раскрыто исторические аспекты развития и становления волонтерства в Украине. Определена специфика волонтерского движения в Украине состоящая в том, что самой многочисленной группой волонтеров, работающих в социальной сфере, студенческая молодежь. В данной статье проанализированы научные труды ученых в сфере волонтерской деятельности. Авторами представлены и проанализированы законодательную базу в сфере волонтерской деятельности. Исследованы и показано опыт первых меценатов на территории Украины.

Ключевые слова: волонтерство, милосердие, благотворительность, волонтерские центра, добровольцы.

MYROSHNICHENKO NATALIY, STOROZHUK MARIYA. Genese of development of volunteer movement.

The article reveals and substantiates the concept of "volunteering", "volunteering," charity, charity. The historical aspects of the development and formation of volunteering in Ukraine are revealed. The specificity of the volunteer movement in Ukraine is determined by the fact that the most numerous group of volunteers working in the social sphere is student youth. This article analyzes the scientific works of scientists in the field of volunteering. The authors presented and

analyzed the legislative framework in the field of volunteering. The experience of the first philanthropists on the territory of Ukraine is investigated and shown.

Key words: volunteering, charity, charity, volunteer cents, volunteers.

УДК 364-78: 316.614.5 – 057

Міхеєва О.Ю.

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті проаналізовано проблеми, що постають перед сучасними сім'ями військовослужбовців, зміст, принципи, основні форми та напрями соціальної роботи з даною категорією сімей. Охарактеризовано зміст соціальної роботи із сім'ями військовослужбовців; проаналізовано основні наукові підходи до трактування процесів, що відбуваються в сім'ях військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України; розкрито можливі шляхи попередження виникнення або розв'язання проблем сімей військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, сім'ї військовослужбовців, життєдіяльність, принципи, зміст, форми соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців.

Актуальним пріоритетом державної соціальної політики на сьогодні є підтримка та захист сім'ї, як соціального інституту та мікросередовища становлення та розвитку особистості. Не винятком є і сім'ї військовослужбовців Збройних сил України. Від позитивного вирішення багатьох проблем, що виникли у сучасних сім'ях військовослужбовців, залежить результативність реформ, що здійснюються на сьогодні в ЗСУ та боєздатність держави загалом. Поряд із загостренням соціальних проблем виділилась низка проблем, з якими стикаються сім'ї військовослужбовців: падіння престижу військової служби, проблема забезпечення житлом, низький рівень матеріального достатку, труднощі у працевлаштуванні дружин військовослужбовців за фахом, складне професійне визначення офіцерів, які звільняються з лав Збройних Сил, непередбачуваність перспектив соціалізації дітей тощо. Все це сприяло виникненню ряду негативних тенденцій:

- помітно знизилася активність сімей у соціальних процесах;
- розвивається соціальна пасивність, згасають соціально значущі мотиви життєдіяльності сім'ї;
- у наявності невизначеність життєвих цілей сім'ї;
- до 75% сімей не бачать перспективних цілей у ряді основних функцій своєї життєдіяльності, а у сфері виховання дітей, працевлаштування членів сім'ї, організації відпочинку – і найближчих цілей;
- виразно виявляється замкнутість сім'ї на себе – в інтерактивній і комунікативній сферах спілкування;